

UOT 378.11

Lalə Qabil qızı Şəfiyeva

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
İbtidai təhsilin pedaqogikası kafedrasının laborantı
<https://orcid.org/0009-0009-2722-1851>
E-mail: laleshafiyeva063@gmail.com
[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(1\).121-125](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(1).121-125)*

İBTİDAİ SİNİFLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİ ÜZRƏ ƏSAS MODELƏRİN NƏZƏRİ CƏHƏTLƏRİ

Лала Габиль гызы Шафиева

*лаборант кафедры Педагогики начального образования
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОСНОВНЫХ МОДЕЛЕЙ ПО УПРАВЛЕНИЮ НАЧАЛЬНЫМИ КЛАССАМИ

Lala Gabil Shafiyeva

*laboratory assistant of the department of Pedagogy of primary education
of the Azerbaijan State Pedagogical University*

THEORETICAL ASPECTS OF THE MAIN MODELS OF PRIMARY SCHOOL MANAGEMENT

Xülasə. İdarəetmənin əsasını elmi biliklər sistemi təşkil edir. Elmi biliklər idarəetmənin nəzəri əsasını təşkil edir. Sinfin səmərəli idarə edilməsi müəllimin qarşısında duran önəmli vəzifələrdən biridir. Sinfin idarə edilməsi, təhsil proqramı və planı, tədris metodu, təhsil fəaliyyəti, texnologiya, zaman, məkan, müəllim və şagird arasında effektiv koordinasiyanı təmin etməklə öyrənmə üçün əlverişli mühit və nizam yaratmaqdır. Məktəbdə idarəetmənin bir növünə də sinfin idarə edilməsi daxildir. Sinfin idarə edilməsi sinif rəhbəri tərəfindən həyata keçirilir. Sinif rəhbərinin vəzifəsinə illik, yarımillik və cari planları hazırlamaq, sinif jurnalının yazılması, şagirdlərin şəxsi işlərinin hazırlanması və saxlanması, lazım gəldikdə yenilənməsi, tabeliyindəki, sinifdə olan şagirdlərin valideynləri ilə əlaqə saxlanması, sinif valideyn iclaslarının təşkili, şagirdlərin dərsləri və təhsili ilə yanaşı onların tərbiyəsi ilə məşğul olmaq və s. işlər daxildir.

Açar sözlər: *Sinfin idarə edilməsi, motivasiya, davranış, şagird, müəllim, təhsil*

Аннотация. Основу управления составляет система научных знаний. Научные знания являются теоретической основой управления. Эффективное управление классом – одна из важных задач, стоящих перед учителем. Управление классом заключается в создании среды и порядка, способствующих обучению, путем обеспечения эффективной координации между учебной программой и планом, методом обучения, образовательной деятельностью, технологией, временем, пространством, учителем и учеником. Один из типов управления школой включает управление классом. Руководство классом осуществляет классный руководитель. Классный руководитель несет ответственность за подготовку годовых, полугодических и текущих планов, ведение классного журнала, подготовку и ведение личной работы учащихся, ее обновление при необходимости, поддержание связи с родителями учащихся в подведомственном ему классе, организацию занятий.

Ключевые слова: *управление классом, мотивация, поведение, ученик, учитель, образование*

Abstract. The basis of management is the system of scientific knowledge. Scientific knowledge is the theoretical basis of management. Effective classroom management is one of the important tasks facing the teacher. Classroom management is to create an environment and order conducive to learning by ensuring effective coordination between the curriculum and plan, teaching method, educational activities, technology, time, space, teacher and student. One type of school management includes classroom management. Class

management is carried out by the class teacher. The class leader is responsible for preparing annual, half-yearly and current plans, writing a class journal, preparing and maintaining students' personal work, updating it when necessary, maintaining contact with the parents of students in the class under his supervision, organizing class parent meetings, and educating students along with their lessons and education. busy etc. works included.

Keywords: classroom management, motivation, behavior, student, teacher, education

İdarəetmənin əsasını elmi biliklər sistemi təşkil edir. Elmi biliklər idarəetmənin nəzəri əsasını təşkil edir. İdarəetmə dedikdə, məqsədə uyğun qərarlar qəbul etməyə, idarə olunan obyektə təşkil etməyə, ona nəzarət etməyə yönəldilmiş fəaliyyət nəzərdə tutulur. Təhsil Nazirliyi, şəhər, rayon təhsil şöbələri idarəetmə sisteminin subyektləri kimi çıxış edirlər. Mürəkkəb, dinamik sosial sistem olan ümumtəhsil orta məktəbi məktəbdaxili idarəetmə obyektidir. Məktəbi idarəetmə nəzəriyyəsi məktəbdaxili menecment nəzəriyyəsi ilə əhəmiyyətli şəkildə tamamlanır. Menecerin (məktəbi idarə edənin) fəaliyyəti öz əməkdaşlarına hörmət və etibar əsasında, işdə uğur qazanmaq üçün onlara şərait yaratmaq əsasında qurulur.(2)

Sinfin idarə olunması təhsil idarəçiliyinin ilk və əsas addımıdır. Sınıfdə şagirdlər nizamı və hörmətsiz olsalar və eyni zamanda sınıfdə şagird davranışını istiqamətləndirəcək aydın qayda və prinsiplər yoxdursa, xaos yaranır. Bu vəziyyətdən həm müəllimlər, həm də tələbələr narazıdır. Bir tərəfdən müəllimlər öyrətməyə can atır, digər tərəfdən tələbələr lazım olduğundan çox az öyrənirlər. Əksinə, yaxşı idarə olunan sinif otaqlarında tədris və öyrənmə üçün əlverişli mühit var. Sınıfdə bu mühitin yaradılmasına səy göstərilməlidir və bu prosesdə ən böyük məsuliyyət müəllimin üzərinə düşür. Bu baxımdan təhsilin idarə edilməsinin keyfiyyəti sinif idarəetməsinin keyfiyyətindən asılıdır.

Hər bir müəllimin özünün sinfi idarə etmək metodları var. Yaxşı menecerlər şagirdləri çox qaydalarla yükləyirlər. Onlar qaydaları lazım gəldikdə təkrar edərək şagirdlərin yadına salırlar. Yadda saxlamaq lazımdır:

1) Vacib olan bir neçə qaydanı müəyyən-ləşdirin.

2) Qaydaları hər kəsə aydın izah edin

3) Qaydaları hamıya tətbiq edin

4) Öz sevimlilərinizi fərqləndirməyin (3).

• Sınıfdə tədbirlərin keçirilməsi də sinif rəhbərinin vəzifəsidir. Medland və Vital (1984) müəllimin sınıfdəki fəaliyyətlərini aşağıdakı kimi bölüşdürmüşdür:

1) Sınıfdə keçiriləcək tədbirləri müəyyən-ləşdirmək;

2) Həmin tədbirlər üçün şagirdlərin sosial davranışlarını müəyyən-ləşdirmək;

3) Hansı tədbirlərin qaydalar siyahısının olmasının vacibliyini müəyyən-ləşdirmək”

4) Nəzərdə tutulan tədbirlər üçün qaydalar müəyyən-ləşdirmək.

- Qaydaları qısa yazın

- Qaydaları nikbin ruhda yazın

- Çoxlu qaydalar yazmayın

5) Ümumi qaydaların hazırlanması

Sinif idarəetmə modelləri bəzi tədqiqatçı-lar tərəfindən dörd başlıq altında qruplaşdırıl-sa da: reaktiv, ehtiyatlı, inkişaf etdirici və vahid di-gər tədqiqatçı-lar tərəfindən beş başlıq altında müzakirə olunur: ənənəvi, reaktiv, ehtiyatlı, in-kişaf etdirici kimi qruplaşdırılır.

Təcrübəli müəllim Todd Finleyin bu isti-qamətdə tətbiq etdiyi böyük və kiçik strategiya-ları diqqətinizə çatdırırıq:

Böyük strategiyalar: Sinfin idarə edilməsi-nin əsas prinsipləri:

Hipnozun ilk addımından istifadə edin. Hipnozçunun ilk induksiya üsulu, hipnoz edəcəyi subyektin diqqətini onda artıq baş vermiş bir pro-sesə yönəltməkdir. Məsələn: “Gözlərinizdəki yorğunluğu hiss edin” ifadəsi yaxşı başlanğıcdır, çünki işləyən şəxsin gözlərində yorğunluq olur, sadəcə kimsə buna diqqət yönəltməsə, insanlar onu hiss etmir. Hipnozçular kimi müəllimlər də sinfin idarə edilməsində bu üsuldan istifadə edə bilirlər. Müəllimlər şagirdlərdən onlarda artıq başlayan bir prosesə diqqət yönəltməyi xahiş edə, sonra isə başqa bir göstəriş verə bilər. Məsələn, müəllimlər – “Mənə diqqətlə baxın” tapşırığını verib şagirdlərin buna əməl etmələrini gözləyə-rək növbəti tapşırığa keçir: “Söhbəti dayandırın, səhifə 237-yə nəzər yetirin, qələmi götürüb dəf-tərdə mövzunun başlığını yazın”.

Keçidlərin məşqi. Əksər diqqət dağınıqlığı tənəffüslərdə və fəaliyyətlərarası vaxtda baş ve-rir. “Səssiz 30 saniyə” bütün şagirdlərin iş masa-larını təmizləmək və yarım dəqiqə ərzində sə-siz oturmaq üçün siqnaldır. 30 saniyəni müvəf-

fəqiyyətlə başa vuran sinfi mükafat gözləyir. Şagirdlərim bu proseduru heyrlənlə izləyən şəxsləri görəndə lap çox həvəslənirlər.

Pozitiv telefon zəngləri edin və məktublar göndərin. Hər bir şagirdin valideynlərinə müsbət bir qeyd yazıb göndərdim və bu qeydi soyuducudan asmaq üçün bir maqnit hədiyyə etdim. Həmçinin şagirdlər haqqında müsbət fikirlərimi onların valideynlərinə səsli mesajlar vasitəsilə də çatdırdım. Beləliklə, valideynlər və uşaqlar məni müttəfiq kimi gördülər.

Kiçik strategiyalar: Sinfin idarə edilməsini dəstəkləyən sadə müdaxilələr

Şagirdə hər davranışına görə hesab verməli olduğunu başa salın. Çətin dərslərin sonunda şagirdlərə iki bilet verirəm – onlardan biri akademik söylərinə, digəri isə yaxşı davranışına görədir. Uşaqlar üzərində adları yazılmış biletləri bir bankaya atırlar. Cümə günü bankadan təsadüfi iki bilet çəkirəm və iki şagirdə konfet hədiyyə edirəm.(5)

Heç vaxt bir neçə şagirdə görə bütün sinfi cəzalandırmayın. Bütün sinfin düzgün hərəkət etmədiyini düşündüyünüz hallarda belə, bəzi uşaqlar həmişə nümunəvi davranış sərgiləyir. Sinfi bir qrup olaraq cəzalandırmaq daha çox əks təsirə səbəb olur.

Məzmunla bağlı gözlənti yaradın. Dərsin başlanğıcında “Bu gün sizinlə maraqlı bir mövzunu müzakirə edəcəyik”, – söyləyin. Burada məqsəd şagirdlərin yayınmasının qarşısını almaq və onların fikrini dərsin məzmununa cəlb etməkdir.

Şagirdə təqdir olunacaq xüsusiyyətlər tapın. Dərsdə mübahisələr yerinə sizə zövq verən söhbətlər edin. Məsələn, şagirdlərin bəyəndiyiniz qabiliyyətlərini və ya davranışlarını təqdir edə bilərsiniz. Bu addım onları ruhlandıracaq.

Həvəsinizi artırın.

Öz hisslərinizi ifadə edin. Şagirdlər bəzən müəllimlərin səmimiyyətinə ehtiyac duyurlar. Məsələn, onlara dərsdən məmnun qaldığınızı deyərək, şagirdləri ruhlandırma bilərsiniz.

Şagirdlərə seçim imkanı verin. Məsələn, “Bu tapşırığı sinifdə etmək istəyirsiniz yoxsa evdə?” və ya “Bu tapşırığı tək yoxsa qrup şəklində etmək istəyirsiniz?” sualını verin. Seçim şagirdlərin qərar vermə qabiliyyətini artırır.

Müəllimlərin qəbul etdiyi intizam yanaşmalarına əsasən, fərqli sinif idarəetmə modellərini qeyd etmək olar. Müəllim zaman və vəziyyətdən asılı olaraq bu modellərdən birini əsas-

landıra bilər və ya bir çox yanaşmalardan faydalana bilər. Əslində, sinif idarəetmə yanaşmalarını və sinif idarəetmə modellərini kəskin sərhədlərlə ayırmaq çətindir. Çünki sinif idarəetmə modelləri həm də ənənəvi və müasir yanaşmalardan ibarətdir. Bu tədqiqatda sinif idarəetmə modelləri müvafiq ədəbiyyata uyğun olaraq ənənəvi, reaktiv, ehtiyatlı, inkişaf etdirici və vahid modellər kimi araşdırılmışdır.(2)

Ənənəvi Model: Ənənəvi sinif idarəetmə yanaşmasında təhsil müəllim mərkəzli şəkildə təşkil edilir. Sinif fəaliyyətlərində müəllim çox fəal, tələbələr isə passivdirlər. Müəllim-şagird və tələbə-şagird münasibətləri son dərəcə strukturlaşdırılmışdır və bütün səlahiyyətlər müəllimdə cəmləşmişdir.

Reaktiv Model: Bu model, mükafat-cəza tipli fəaliyyətlərlə arzuolunmaz tələbə davranışlarını aradan qaldırmağa çalışan bir sinif idarəetmə modelidir. Müəllimin arzuolunmaz tələbə davranışına reaksiyası kimi inkişaf edir. Qrupdan çox fərd üzərində fokuslanan və klassik sinif idarəçiliyi yanaşmalarını ehtiva edən bu model şagirdlə ünsiyyətdə arzuolunmaz nəticələrə səbəb ola biləcəyi üçün daim tənqid edilir. Reaktiv modeldən istifadə edərkən unutmaq olmaz ki, hər reaksiyanın əks reaksiyası olacaq. Demək olar ki, reaktiv modeldən tez-tez istifadə edən müəllimlərin sinif idarə etmə bacarıqları aşağıdır. Burada məqsəd sinifdə baş verən arzuolunmaz davranışları dəyişdirməkdir. Müəllimin hadisələrin səbəblərini deyil, nəticələrini ön plana çəkməsi və reaksiyalarını əsasən fərdin özünə yönəltməsi, arzuolunmaz davranışlara qarşı daha çox cəza üsullarından istifadə etməsi, qaydaları məqsədə çevirməsi və heç bir müzakirə aparmadan həyata keçirməyə çalışması reaktiv modelə uyğun sinif idarəçiliyi davranışlarıdır. (7)

Sinif nizamının yaradılması prinsipinə əsaslanan bu modeldə arzuolunmaz davranışların və vəziyyətlərin qarşısını almaq üçün qaydalar qoyulur. Sinifdə rastlaşa biləcək problemlərə qarşı əvvəlcədən planlaşdırılmış ehtiyat tədbirlərinin görülməsi modeli kimi də izah edilə bilər. Bununla belə, tədbir görülməsi şagird üçün şışirdilməli və darıxdırıcı olmamalıdır. Gözlənilməz vəziyyətlərdə bu model təsirsiz olur. Bu modeldə müəllim hadisələrin nəticələrinə deyil, səbəblərinə diqqət yetirir və öz reaksiyalarını şəxsə deyil, əsasən hadisəyə yönəldir. (2)

Ehtiyat Modeli: Sinifdə baş verə biləcək problemlərin təxmin edilməsi hər cür vəziyyəti proqnozlaşdırma bilən sinif nizamının yaradılması prinsipinə əsaslanan bu modeldə arzuolunmaz davranışların və vəziyyətlərin qarşısını almaq üçün qaydalar müəyyən edilir. Sinifdə rastlaşa biləcək problemlərə qarşı əvvəlcədən planlaşdırılmış ehtiyat tədbirlərinin görülməsi modeli kimi izah edilə bilər. Bununla belə, tədbir görülməsi şagird üçün şişirdilməli və darıxdırıcı olmamalıdır. Gözlənilməz vəziyyətlərdə model təsirsiz olur. Bundan əlavə, həddindən artıq ehtiyat tədbirlərinə yanaşma, ehtiyat tədbirləri içində boğulmağa səbəb ola bilər. Bu modeldə müəllim hadisələrin nəticələrinə deyil, səbəblərinə diqqət yetirir və öz reaksiyalarını şəxsə deyil, əsasən hadisəyə yönəldir. (1)

İnkişaf modeli: Bu model şagirdlərin inkişaf xüsusiyyətlərinin nəzərə alındığı və sinfin idarə olunması prosesində əsas element kimi görüldüyü bir sinif idarəetmə modelidir. Şagirdlərin fiziki, əqli və emosional inkişaf mərhələlərinə uyğun olaraq sinif fəaliyyətinin dizaynıdır. Şagirdlərin inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə almaq və şagirdlərdən onların inkişaf səviyyələrinə uyğun davranmalarını gözləmək uğurları artıracaq. Şagirdlərin hazırlıq səviyyələrinə uyğun dərslərin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi, sinifdə qaydaların müəyyən edilməsində və şagirdlərə vəzifələr təyin edilərkən şagirdlərin inkişaf xüsusiyyətlərinə üstünlük verilməsi, şagirdlərin inkişaf səviyyələrinə uyğun davranışlarının tələb edilməsi və gözlənilməsi, tələbələrin fərdi inkişaf xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması inkişaf modelinə uyğundur.

Vahid model: Bu modelə sistem modeli də deyilir. Ehtiyat modelinə üstünlük versə də, lazım gəldikdə müəllimin bütün modellərə uyğun davranışlardan istifadə edə bilməsini nəzərdə tutur. Arzuolunmaz davranışların və vəziyyətlərin qarşısını almaq üçün onlara səbəb olan hallar aradan qaldırılır. Şagirdlərin inkişaf xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla fəaliyyət həyata keçirilir.

Bu modeldə müəllim bütün modelləri situasiya anlayışı ilə nümayiş etdirir. (Başar, 2004) Bundan əlavə, sinif otağının ətraf mühitlə birlikdə nəzərə alınması bu modelin xüsusiyyətlərindən biridir. Burada gözlənilən odur ki, müəllim ən aşağı səviyyədə reaktiv modelə əsaslanan davranışları, ən yüksək səviyyədə isə ehtiyat və inkişaf modelinə əsaslanan davranışlar göstərsin.

Müəllimin sinif idarəetmə modelini düzgün seçib tətbiq etməsində də məktəbin böyük təsiri var. Türnüklü (2005) in dediyinə görə, İngiltərədəki demək olar ki, bütün məktəblərdə davranışın idarə edilməsi siyasəti var. Şagirdlər məktəbəqədər təhsilə başladığı andan bu siyasətə uyğun olaraq təhsil alırlar. Ona görə də müəllimlərin sinif idarə etmə səriştələri çox yüksək səviyyədədir. Türkiyədə müəllimlər öz təcrübələrindən öyrəndikləri dərslərlə öz sinif idarəetmə tərzini yaradırlar.

Probleməin aktuallığı. Sinif rəhbəri təhkim olunduğu sinifdəki şagirdlərin təhsili və tərbiyəsi üçün məsuliyyət daşıyır. Müəllimin düzgün sinif idarəetmə modelini seçə bilməsi üçün məktəblərin ümumi davranış idarəetmə siyasəti yaratması vacibdir. Bu kontekstdə, bu araşdırmada sinif müəllimlərinin sinif idarəetmə prosesində istifadə etdikləri sinif idarəetmə modelləri araşdırılır. Müəllimlərin özələrinin və dərslərində onlara rəhbərlik edən tədris rəhbərlərinin rəylərinə əsasən müəyyən edilməsi olduqca aktual məsələlərdəndir.

Probleməin yeniliyi. Məktəb rəhbərinin idarəetmə mədəniyyəti onun peşə-pedaqoji mədəniyyətinin bir hissəsidir. Bu, özünü müxtəlif növ idarəetmə fəaliyyətində, məktəbi idarəetmədə dəyərlərin və texnologiyaların mənimsənilməsində, ötürülməsində və yaradılmasında göstərir. Sinfin effektiv idarə etmək üçün hazırda böyük əhəmiyyət kəsb edən biliklər, ideyalar, konsepsiyalar pedaqoji dəyərlər kimi çıxış edir.

Probleməin praktik əhəmiyyəti. Pedaqoji fəaliyyət məqsədyönlüdür. Ümumi məqsədə nail olmaq üçün onu təşkil edən hissələri həyata keçirmək lazımdır. Tədqiqatda əks olunan məsələlər məktəbdaxili idarəetmənin nəzəriyyə və praktikasında pedaqoji təhlilin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat:

1. McNeal, R. B., Jr. (2019). Parental involvement as social capital: Differential effectiveness on science achievement, truancy, and dropping out. *Social Forces*, 78(1), 117-144.
2. Newman, R. S. (2000). Social influences on the development of children's adaptive help seeking: The role of parents, teachers, and peers. *Developmental Review*, 20, 350-404.
3. Osterman, K. F. (2000). Students' needs for belonging in the school community. *Review of Educational Research*, 70, 323-367.

4. Pianta, R. C. (2006). Classroom management and relationships. In C. M. Evertson & C. S. Weinstein (Eds.), *Handbook of classroom management: Research, practice, and contemporary issues* (pp. 685-709).
5. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. Powell, R. R., McLaughlin, H. J., Savage, T. V., & Zehn, S. (2001). *Classroom management: Perspectives on the social curriculum*. Upper Saddle River, NJ: Merrill/Prentice-Hall. Savage, T., & Savage, M. (2010). *Successful classroom management and discipline: Teaching selfcontrol and responsibility*.
6. Thousand Oaks, CA: Sage. Stough, L. (2006). The place of classroom management and standards in teacher education.
7. In C. M. Evertson & C. S. Weinstein (Eds.), *Handbook of classroom management: Research, practice, and contemporary issues* (pp. 909–923). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
8. Walker, J. M. T., & Hoover-Dempsey, K. V. (2006). Why research on parental involvement is important to classroom management. In C. M. Evertson & C. S. Weinstein (Eds.), *Handbook of classroom management: Research, practice, and contemporary issues* (pp. 665-684). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Redaksiyaya daxil olub: 10.02.2025.